QUAENAM FUERIT RERUM PUBLICARUM FORMA APUD GALLOS,

EIS, QUAE CAESAR IN LIBRIS DE BELLO GALLICO TRADIT, COLLECTIS ET, SI OPUS EST, EXPLICATIS, SUMMATIM EXPONITUR.

DISSERTATIO INAUGURALIS

QUAM

AMPLISSIMI PHILOSOPHORUM ORDINIS

AUCTORITATE ATQUE CONSENSU

IN

ACADEMIA ROSTOCHIENSI

AD

SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES

RITE CAPESSENDOS

SCRIPSIT

KONRAD H. A. BUSSMANN

AURICENSIS FRISO.

GOTTINGAE

TYPIS EXPRESSIT OFFICINA ACADEMICA HUTHIANA.

MDCCCLXXIII.

Quaenam fuerit rerum publicarum forma apud Gallos, eis quae Caesar in libris de bello Gallico tradit collectis et si opus est, explicatis, summatim exponitur.

Galliae veteris, de qua disputaturi sumus, omnem cognitionem a Romanis accepimus. Scriptores Romani Gallorum res gestas repetunt a transitu eorum in Italiam, qui erat Tarquinio Prisco regnante; deinde iterum ac saepius eos commemorant. Romam Galli inflammarunt et incenderunt, in Etruriam, in Latium, in Italiam meridionalem iter fecerunt. cf. Polyb. II, 17—19; Liv. V, 35. Bello samnitico tertio in pugna ad Sentinum commissa Galli cum Samnitibus, Etruscis et Umbris fusi et in regiones meridionales rejecti sunt. Decennio intermisso Galli ante Arretium castra collocaverunt, exercitum Romanum superaverunt, praetorem interfecerunt. Curius Dentatus autem eos vicit et terra illorum in potestatem suam subacta, in oppidum illorum, Senam Galliam, primam coloniam Romanam deduxit, qua terrae imperaret.

Primo bello punico finito Romani Galliam cisalpinam subigere coeperunt. Quum enim Romani Senones expulissent et coloniarum numerum in illo agro augerent, ceteri Galli jure veriti, ne et ipsi patria cedere cogerentur, in Romanorum fines invaserunt, victi tamen et rejecti in sua terra Romanorum impetum sustinere coacti sunt. Acriter illi quidem se defendebant, sed tantam cladem acceperunt, ut Boji se dederent et capita ejus gentis, Mediolanum et Comum in Romanorum potestatem venirent.

Tota Gallia cisalpina subacta Romani non modo Gallos in Italiam irruptiones facientes rejiciebant, sed etiam ipsi Alpes transscenderunt. Paullo ante bellum punicum tertium

Massilia, urbs societate cum Romanis conjuncta, Romanos auxilio vocavit, quod Nicaea et Antipolis coloniae ab Oxybiis et Deceatibus urgebantur. Quinto Opimio consule auxiliante, anno centesimo quinquagesimo quarto hostes pepulerunt. Circiter triginta annis post Fulvius Flaccus consul Salluvios, qui impetum redintegraverant, rejecit et superavit. Deinde Allobroges, Arverni, Ruteni in potestatem Romanorum venerunt. Terra a parte orienti Rhodani usque ad ripam meridionalem lacus Lemanni provincia romana facta est. Postremo Quintus Marcius Rex provinciam in eam amplitudinem perduxit, quam Caesaris tempore habeat.

Sed antequum progredimur, non supervacaneum esse existimo, paucis exponere, quomodo Gallia tum divisa fuerit. Nam legendo saepe incurrimus in tria Galliae cognomina, Togatae, Comatae, Braccatae. Definitur Gallia vel a regione, vel ab hominum cultu: a regione Gallia vel transalpina est, quae ulterior etiam dicitur, vel cisalpina, quae citerior. Utraque divisa est in duas partes, transalpina in Narbonensem et comatam, cisalpina in transpadanum et cispadanum. Rursus a culta definitur hoc modo: Gallia vel comata est, vel braccata, vel togata. Comata est omnis transalpina praeter Narbonensem; braccata, quae postea Narbonensis dicta; togata est cisalpina omnis.

Citerior, cisalpina,	Ulterior, transalpina.
cis- et transpadana	Narbonensis; comata
togata.	braccata.

Narbonensis a Caesare fere Provincia nominatur. Braccata autem appellata a bracca, quae tunica quasi Gallorum transalpinorum erat, cui sagum imponebatur: comata tamen potius quam a braccis dicta, quae capillatior fuit. De braccis conferantur, quae Suetonius in C. Caesaris vita scripsit: Jidem in curia Galli braccas deposuerunt, latum clavum sumpserunt. Latus enim clavus tunica senatorum Romae fuit, quam Galli, braccis depositis, sumpserunt.

Quum igitur nobis sit propositum, summatim exponere, quaenam fuerit rerum publicarum forma apud Gallos, eis quae Caesar in libris de bello gallico tradit, collectis et si opus est explicatis, — ante omnia id teneamus oportet, Gal-

liam C. Caesaris esse Galliam comatam vel Galliam transalpinam excepta provincia romana.

Quomodo Caesar illam diviserit, initium libri primi commentariorum de bello gallico nobis ostendit. Caesar dicit l. l., Galliam omnem esse divisam in partes tres, Belgicam, Aquitaniam, Celticam vel Gallicam arctiore sensu. Pluribus commentariorum locis Gallia a Caesare dicitur, quibus Celtica intelligenda est; cf. I, 1, 1: „tertiam — sc. partem incolunt, — qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur"; ibidem §. 6: „Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur"; — I, 30, §. 1: „bello Helvetiorum confecto totius fere Galliae legati, principes civitatum, ad Caesarem gratulatum convenerunt"; — I, 31, §. 3: „Galliae totius factiones esse duas." —

In eodem primo capite Caesar pauca de trium partium Galliae populis nobis tradit. Celticam ab Aquitania Garumna flumen, a Belgica Matrona et Sequana dividebant.

Primum igitur, quae de Galliae incolis in C. Caesaris commentariis tradita sint, videamus.

Galliam admodum frequentem incolis fuisse, e compluribus locis intelligimus. Nam Helvetii e finibus suis migrare statuunt, quod angustiores facti sunt: Lib. I, 2: „Pro multitudine hominum angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem milia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant." — Angustos fines h. l. = angustiores fines esse patet ex Corn. Nep. Attic. II: „Pater mature decessit;" cf. Zumptii gramm. §. 312 extr. Kranerus in editione sua errat citans §. 745. Populi numerus ipse traditur cap. 29: „In castris Helvetiorum tabulae repertae sunt litteris Graecis confectis, quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset, qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes mulieresque (sc. perscripti erant). Summa omnium fuerunt ad milia CCCLXVIII." — Mommsenius hist. Rom. III. prohibet minorem numerum, milia CCCXXXVI. Quum autem ipse numerum totius populi Belgarum quadruplo majorem esse velit quam omnis militaris aetatis et quum Caesar definite dicat eorum qui arma ferre possent, apud Helvetios nonaginta duo milia fuisse, ego credam, numerum a Caesare traditum verum esse. Quantopere autem veteres

rerum scriptores in numeris computandis nutaverint et inter se discrepuerint, apparet ex eo, quod Plutarchus XVIII. Helvetiorum milia trecenta, Polyaen. Strategem. VIII. 23 octo tantum milia, Strabo IV, pag. 193 quadraginta milia numeraverunt. Ad literas Graecas infra rediemus. —

Belgae cultu atque humanitate Provinciae longissime aberant. lib. I, 1; Helvetia autem admodum montuosa est, unde concludi potest, cultiores Galliae partes frequentiores etiam incolis fuisse.

Agriculturae opera dabatur a Gallis; Helvetii enim inter se conveniunt, sementes quam maximas facere lib. I, 3; cf. lib. I, 31, 10: ager Sequanus optimus est totius Galliae. — Britanniae pars maritima ab iis incolitur, qui praedae ac belli inferendi causa ex Belgio transierunt et bello illato ibi permanserunt atque agros colere coeperunt lib. V, 12; cf. lib. VIII, 3: ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur. Non conferendus erat Gallicus cum Germanorum agro lib. I, 31, 11 i. e. Gallicus est melior quam Germanorum. In finibus Biturigum, quorum capita erant Burdigala, Noviodunum et Avaricum, agri fertilissima regio erat. Iumentis maxime Galli delectabantur et ea impenso parabant pretio lib. IV, 2.

Quod attinet ad sedes stabiles et certas Gallorum, apud Caesarem invenimus complures earum appellationes: aedificia, vicos, oppida: „Oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata aedificia incendunt — Helvetii — I, 5, 2. Oppida erant loca et arte et natura munita, quod dilucide apparet ex lib. V, 21: Ab his cognoscit non longe ex eo loco abesse oppidum Cassivellanui silvis paludibusque munitum. Oppidum autem Britanni — et Galli — vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandae causa convenire consuerunt. Cf. VI, 30: Aedificia circumdata silva, ut sunt fere domicilia Gallorum. VI, 30: Locus ipse erat praesidio barbaris. Quantopere Galli loci natura usi fuerint, docet descriptio urbium Venetorum. III, 12: Erant ejusmodi fere istus oppidorum, ut posita in extremis lingulis promuntoriisque neque pedibus aditum haberent, quum ex alto se aestus incitavisset, quod bis accidit semper horarum XXIIII spatio,

neque navibus, quod rursus minuente aestu naves in vadibus afflictarentur. Paulo post Caesar aperte loquitur de oppidorum moenibus III, 12, 3. Item lib. II, 13: Quum ad oppidum accessisset castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muris passis manibus suo more pacem ab Romanis petierunt.

Forma murorum Gallicorum describitur VII, 23: „Trabes directae, perpetuae, in longitudinem paribus intervallis distantes inter se binos pedes in solo collocantur. Hae revinciuntur introrsus et multo aggere vestiuntur; ea autem, quae diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. His collocatis et coagmentatis alius insuper ordo additur, ut idem illud intervallum servetur neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissae spatiis singulae singulis saxis interjectis arte contineantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum justa muri altitudo expleatur. Hoc cum in speciem varietatemque opus deforme non est alternis trabibus ac saxis, quae rectis lineis suos ordines servant, tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet opportunitatem, quod et ab incendio lapis et ab ariete materia defendit, quae perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta neque perrumpi neque distrahi potest“.

Quamquam Herzogius ad hunc locum putat, supervacaneum esse, ad descriptionem hujus operis minimam rem afferre, quum res ipsa ex Caesaris verbis plane perspiciatur, tamen singuli loci ab aliis aliter explicati sunt. Pauca ex eis eligemus.

Trabes directae perpetuae: Morus sic interpretatur: continuata serie nexae (h. e. ut extrema extremis coeant vel extremitas unius extremitati alterius illigata infixaque sit) et quidem in longitudinem. Hanc Mori interpretationem excepit Moebius in editione sua. At singulae trabes non inter se contingebant et ita in solo positae erant, ut ima pars circumcurrentem muri lineam, summa interiorem orbem efficeret. Hujus rei testis est Caesar, quum dicit, murum ab igne defendi. Kranerus opinatus est (in editione Weidmanniana quinta), verbum „perpetuae“ omittendum esse quum ad difficultatem tollendam, tum quod h. l. et postea et trabes longae et transversae perpetuae appellarentur.

Quae difficultas non tanta mihi videtur esse, si tene-

mus, trabes binos pedes inter se distantes, non majoribus intervallis deinceps collocatas esse. Verbum „distantes“ igitur non modo de altitudine, ut Morus vult, sed etiam de latitudine dictum esse existimandum est. Hanc sententiam Dittenbergerius in sexta editione Weidmannia accepit, citans Hellerum, qui in tertio decimo volumini Philologi pag. 590, locum nostrum ita interpretatur: die balken wurden ohne unterbrechung gelegt, so dass nicht etwa auf fünfzig oder hundert schritt einmal die balken ganz ausblieben und an einer andern stelle wieder anfingen, sondern so, dass sie in zwischenräumen von zwei zu zwei fuss durchgängig und ununterbrochen gelegt wurden. Auch die perpetuae vigiliae stationesque b. civ. I, 21, 3 standen keineswegs so, dass die wachen einander mit den schultern und armen berührten.

Aliam difficultatem afferunt verba „quae perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta.“ Herzogius vult accusativum pedes pertinere ad „perpetuis“; interrogari: quam longe? Zumptii grammaticam §. 71, 7 afferens cum Oudendorpio ad h. l. impugnat Hotomanni conjecturam, aut „pedum quadragenum“ aut „pedes quadragenos longis“ esse legendum. Ex Kraneri sententia, quam Dittenbergerus sequitur, murus plerumque quadraginta pedum crassitudine esse non potest. At verba „quadragenos pedes“ omnino non cum trabibus sed cum verbis „introrsus revincta“ conjungi oportet; cf. Hellerum l. l. pag. 592. Caesaris sententia non est, trabes directas, quae cum saxis murum efficiebant, quadragenos pedes longas fuisse; longiores enim esse poterant. Quadraginta pedes ab exteriore muri parte trabes directae revinciebantur trabibus perpetuis, ut neque perrumpi neque distrahi possent. Murum etiam crassiorem quam quadraginta pedes fuisse, concludere possumus ex Caesaris ipsius verbis; dicit enim §. 2: „hae (trabes) multo aggere vestiuntur“, quod Gölerus ita interpretatur: Die balken wurden nach innen — gegen die stadtseite hin — verankert und ebendaselbst mit einer masse erde und rasen bekleidet, wodurch man nicht nur die verankerung sicherte, sondern zugleich auch eine die besteigung der mauer erleichternde rampe erhielt.“ Contra Kranerum, quocum congruit Napoleon. vita Caesaris. tom. II, p. 251 — „querhölzer, die gewöhnlich vierzig fusz lang

waren“ — Caesar ipse demonstrat, dicens cap. 24, 1, milites Romanos aggerem latum CCCXXX, altum LXXX exstruxisse. Etsi pro verbo „latum“ longum et pro „altum LXXX“ altum XXXX legi oportet, — ut vult Goelerus ad h. l.; cf. Hellerus Philolog. XIX, pag. 533; — tamen extremus numerus ostendit, „justam muri altitudinem“ quadraginta pedum fuisse nec crassitudinem minorem esse potuisse. — Cum nostra interpretatione consentit L. Fallue, Analyse Raisonnée Des Commentaires de Jules César, pag. 233: „(les murailles militaires des villes de la Gaule) étaient composées de rangs de poutres mises à plat et superposées en échiquier, ayant leurs intervalles remplis de terre et de cailloux, ce qui les mettait à couvert du feu et les rendait peu sensibles aux efforts du bélier. Ces poutres ayant ordinairement quarante pieds de long, la muraille avait aussi quarante pieds d'épaisseur et ne pouvait être ni enfoncée ni démolie.“ —

Paucis locis, quibus Caesar ‚urbium‘ in Gallia libera mentionem facit, nihil aliud intelligendum est quam oppida, cf. lib. VII, 15: Procumbunt omnibus Gallis ad pedes Bituriges, ne pulcherrimum prope totius Galliae urbem, quae praesidio et ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur: „facile se loci natura defensuros dicunt. — Defensores oppido idonei deliguntur.“ — cf. VII, 68, §. 1, 3.

Alterum genus sedium stabilium et certarum erant vici, quos Helvetii quadringentos habebant lib. I, 5; — Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant lib. I, 11; — agrosque Remorum depopulati omnibus vicis aedificiisque, quos adire potuerant, incensis lib. II, 7; — Itaque vastatis omnibus eorum (Morinorum) agris, vicis aedificiisque incensis lib. III, 29; — Menapii ad utramque ripam fluminis agros, aedificia vicosque habebant lib. IV, 4; — vicus Veragrorum lib. III, 1; — Omnes vici (Eburonum) atque omnia aedificia incendebantur lib. VI, 43; vicos atque aedificia (Biturigum) incendi oportere lib. VII, 14; — Carnutes desertsi vicis oppidisque, dispersi profugiunt lib. VIII, 5. —

Vici erant contrarii locorum munitorum, sedes non munitae, major numerus aedificiorum continentium. Vicus nunquam dicitur pro hominibus, in eo habitantibus. E primo

capite libri tertii magnitudinem vici computare possumus. Servius Galba legatus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus — hodie Martigny — hiemare constituit. Quum is in duas partes flumine — Dranse — divideretur, alteram partem ejus vici Gallis concessit, alteram, vacuam ab illis relictam cohortibus ad hiemandum attribuit. Duas cohortes in Nantuatibus — Wallis — collocaverat; reliquas igitur cohortes vici dimidium excipere poterat.

Praeter ea communia domicilia erant apud Gallos permulta aedificia privata, quae a privatis habitabantur lib. I, 5. — Ea sunt, quae de sedibus et domiciliis Gallorum apud Caesarem repperi; jam ad Gallos ipsos transeamus.

Gallorum erant alacerimi quidem neque tamen firmissimi animi; omnibus rebus perfacile excitabantur. Singuli viri et totae gentes primo cuique animorum motu se dantes temere et inconsiderate agere solebant. Facile nova consilia inibant; successu carentes se animis demittebant, ut viris indignissima facerent.

Caesar narrat de Belgis lib. II, 1: qui mobilitate et levitate animi novis imperiis studebant. Quum Veneti anno quinquagesimo sexto a. C. Crassi legatos retinerent, finitimi „horum auctoritate adducti (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia) eadem de caussa retinent, et celeriter missis legatis per suos principes inter se conjurant. — Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta — lib. III, 8. —

Aliud exemplum mobilitatis praebent Venelli lib. III, 18: Sabinus legatus castris se tenens Gallum quendam e sociis ad eos pro perfuga miserat, qui timorem Romanorum proponeret, quibus angustiis ipse Caesar a Venetis premeretur doceret, neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educeret. Quod ubi auditum est, conclamant omnes, occasionem negotii bene gerendi amittendum non esse; non prius Viridovicem reliquosque duces e consilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant et ad castra contendant.

Fusae autem civitates omnes se statim Sabino dediderunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promtus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates

perferendas mens eorum est lib. III, 19; cf. II, 31; V, 55; III, 10; VIII, 14 extr. Quorum periculo sic omnes copiae sunt perturbatae, ut vix judicari posset, utrum secundis minimisque relus insolentiores an adverso mediocri casu timidiores essent. Caesar infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles et novis rebus plerumque student, nihil his committendum existimavit. Auditionibus permoti de summis saepe rebus consilia ineunt, quorum eos in vestigio poenitere necesse est, cum incertis rumoribus serviant lib. IV, 5.

Caesar ex Britannia in continentem reverti statuit propter repentinos Galliae motus lib. V, 22.

Impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quae maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re comperta lib. VII, 42. Idem mos narratur lib. IV, 5: est enim hoc Gallicae cousuetudinis, uti et viatores etiam invitos consistere cogant et, quid quique eorum de quaque re audierit aut cognoverit, quaerant, et mercatores in oppidis vulgus circnmsistat quibusque ex regionibus veniant, quasque ibi res cognoverint, pronuntiare cogant.

Apud nonnullas autem civitates, quae commodius (i. e. accommodatius ad probationem, melius sive rectius, quam aliae sive ceterae civitates) suam rempublicam administrare existimantur, legibus sanctum est, si quis quid de re publica a finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratus deferat neque cum quo alio communicet, quod saepe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri et ad facinus impelli et de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus quae visa sunt, occultant, quaeque esse ex usu judicaverunt, multitudine produnt lib. VI, 20, cf. Köchly, Caesar und die Gallier, pag. 24.

Satis iis, quos attulimus, locis constat, veteres Gallos Caesaris temporibus simillimos fuisse Francogallis nostri temporis. Ut hi illi quoque fortissimi erant; permultis locis Caesar de fortitudine Gallorum amplissimis verbis loquitur.

Belgae magnos spiritus in re militari sumebant lib. II, 4; omnium Gallorum erant fortissimi lib. I, 1. Ejus rei tres caussas affert: a cultu atque humanitate provinciae (i. e. Galliae Narbonensis) longissime abesse, rarissimo ad eos mer-

catores comeare atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, importare, proximos denique esse Germanis transrhenanis, quibuscum continenter bellum gererent. Eadem de caussa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute praecedebant, quod fere cotidianis proeliis cum Germanis contendebant lib. I, 1. Totius Galliae populorum plurimum Helvetii poterant lib. I, 3. Plurimum inter Belgas Bellovaci virtute valebant lib. II, 4, ut se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos neque cujusquam imperio obtemperaturos esse dicerent lib. VII, 77. —

Egregium testimonium Caesar profert Nerviorum naturae moribusque: Nullus aditus erat ad eos mercatoribus, nihil vini reliquarum rerum, ad luxuriam pertinentium inferri patiebantur: quod iis rebus relanguescere animos eorum et remitti virtutem existimabant; erant homines feri magnaeque virtutis, increpitabant atque incusabant reliquos Belgas, qui se populo Romano dedidissent patriamque virtutem projecissent; confirmabant sese nullam conditionem pacis accepturos esse lib. II, 15.

At hostes, etiam in extrema spe salutis (non est intelligendum in extrema desperatione, ut vult Schottius, sed ut Caesar ipse cap. 33 explicat, quum in una virtute omnis spes salutis consisteret; cf. lib. II, 25: in extremis suis rebus.) tantam virtutem praestiterunt, ut quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pugnarent; his dejectis et coacervatis cadaveribus qui superessent, ut ex tumulo tela in nostros conjicerent et pila intercepta remitterent, ut non nequiquam tantae virtutis homines judicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum; quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat lib. II, 27. Ut fortitudini ita amori libertatis Gallorum Caesar pluribus locis commentariorum laudem suam non detrahit: quum intelligeret omnes fere Gallos — natura libertati studere et conditionem servitutis odisse lib. III, 10; idque adeo haud scio mirandumne sit, quum compluribus aliis de caussis, tum maxime, quod ei, qui virtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut a populo Romano imperio perferrent, grarissime dolebant lib. V, 54.

Galli, qui ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant lib. II, 1. cf. cap. 29. 4.

Veteres Gallos mercaturam fecisse magnam et copiosam cum e terrae natura, quae multis et magnis fluminibus dividebatur et a duabus partibus muri adjacebat, concludere possumus, tum ex lib. I, 18, ubi narratur, Dumnorigi portoria atque vectigalia, quae redemerat, magnas divitias magnamque potentiam attulisse. Eo loco Liscus Aeduus Caesari dicit, Dumnorigem complures annos portoria reliqua omnia Aeduorum vectigalia parvo pretio redempta habere, propterea quod illo licente contra liceri audeat nemo. — Portoria sunt vectigalia quae in portu solvuntur; tum omnino, quae pro mercibus importatis aut pro venia transeundi aliquam regionem solvuntur; cf. lib. III, 1: Caussa mittendi fuit quod iter per Alpes, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consuerant, patefieri volebat. — Pontium, qui commeatum expediebant, compluribus locis Caesar mentionem facit; pontem, qui erat ad Genavam (trans Rhodanum), rescindi jubet lib. I, 7; in eo flumine (Ascona, in extremis Remorum finibus, hodie Aisne) pons erat lib. II, 5; oppidum Cenabum pons fluminis Ligeris continebat lib. VII, 11; Vercingetorix omnibus interruptis ejus fluminis (Elaver) pontibus ab altera fluminis parte iter facere coepit. lib. VII, 34; ad flumen Elaver (hodie Allier) pontes reficit lib. VII, 53; Hostes Lutetiam incendi pontesque ejus oppidi rescindi jubent lib. VII, 58. — Porro huc afferenda sunt, quae lib. III, 8 de Venetis navibusque eorum, commercium inter Gallos et Britannos expedientium leguntur: Hujus civitatis — Venetorum — est longe amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum, quod et naves habeant Veneti plurimas, quibus in Britaniam navigare consuerunt, et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt, et in magno impetu maris (i. e. in impetuoso ambitu maris) atque aperto, paucis portibus interjectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consuerunt, habent vectigales.

Naves Gallorum a Caesare his verbis describuntur: carinae aliquanto planiores quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum aestus excipere possent; prorae admo-

dum erectae atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatae; naves totae factae ex robore ad quamvis vim et contumeliam perferendam; transtra pedalibus in altitudinem (crassitudinem) „trabibus confixa clavis ferreis digiti pollicis crassitudine; ancorae pro funibus ferreis catenis revinctae; pelles pro velis alutaeque tenuiter confectae, hae sive propter lini inopiam atque ejus usus inscientiam, sive eo, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus ventorum sustineri ac tanta onera navium regi velis non satis posse arbitrabantur lib. III, 13. Ceteri quoque Galli navium usum non ignorabant: nam Helvetii flumen Arar lintribus transibant lib. I, 12.

Quanti momenti apud Gallos fuerit mercatura, videmus ex loco, quo Caesar Gallos cum Germanis comparat et edocet, quare illi, antea Germanos virtute superantes, consuerint superari: Coloniae Gallorum trans Rhenum missae in eadem inopia, qua Germani permanebant, eodem victu et cultu corporis utebantur. Gallis autem, inquit, provinciarum propinquitas et transmarinarum rerum notitia multa ad copiam atque usus largitur lib. VI, 24.

Ad extremum denique qualis et quanta fuerit mercatura apud Gallos, ex eo intelligere possumus, quod princeps deus populi patronus viarum mercaturaeque et inventor artium colebatur: Deum maxime Mercurium colunt; hujus sunt plurima simulacra, hunc omnium inventorem artium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem, hunc ad quaestus pecuniae mercaturasque habere vim maximam arbitrantur lib. VI, 17. — Ejus loci mentio nos inducit in religionem veterum Gallorum tempore Caesaris. Plurima et summa de ea re Caesar tradit lib. VI, 16—18.

Ac primum quidem dicit, nationem omnem Gallorum admodum deditam fuisse religionibus. Quod attinet ad nomina numinum gallicorum a Caesare tradita, maxime verisimile est, eum, ut Tacitum, barbarorum numina pro similitudine munerum et insignium nominibus Romanis appellasse. Qua in re credi potest, illos viros ob id ipsum, quod alienigenae erant, rarissime veram rerum naturam cognoscere potuisse; quia et occultis sacris arcebantur et quia illorum, in

linguarum alienarum inscientia, multum interesse non poterat, accuratius talia instituta percunctari.

Longum est, omnia enumerare, quae de numinibus Gallorum a viris doctis ad hunc locum allata sunt. Inter omnes constat, Mercurium hunc eundem esse, qui simul Aegyptiis simulque Celtis „Theuth“ appellatus sit.

Princeps deus Gallorum erat deus ventorum et tempestatum, ut Wodanus Germanorum. Galli eandem ejus cogitationem animis sibi informabant, quam Germani de Wodano, quod apparet ex aequali utriusque nomine latino. Dies Mercurii a Germanis „Wodansdag“ appellabatur. Mercurii erant plurima simulacra, quorum usum Galli sine dubio a Graecis Massiliensibus didicerant. Lucanus describit deorum Gallicorum signa his verbis:

Simulacraque moesta Deorum
Arte carent, caesisque exstant informia truncis,
Ipse situs, putrique facit jam robore pallor
Attonitos. —

De Apolline et Marte et Jove et Minerva eandem fere, quam reliquae gentes, habebant opinionem. Omnibus diis aut pro victimis homines immolabant aut se immolaturos vovebant. Et a singulis et a tota civitate ejusdem generis sacrificia fiebant. Si quis privatus in graviore aliquo morbo aut periculo versaretur, captivorum aliquem, vel si deessent, suam ipsius immolabat prolem; sin vero tota civitas sive universa natio in graviore verteretur discrimine, publice certo liberorum eorumque nobilium numero immolato, si captivi aut malefici deessent, praesentem deorum iram avertere properabant.

Jam antea Caesar hunc morem commemoraverat lib. I, 4: damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. — Lib. I, 53: Cajus Valerius Procillus, se praesente, de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igne statim cremaretur an in aliud tempus reservaretur. — Lib. VII, 4: Nam majore commisso delicto (Vercingetorix) igni atque omnibus tormentis necat, leviore de causa auribus desectis aut singulis effossis oculis domum remittit, ut sint reliquis documento et magnitudine poenae perterreant alios. Immani magnitudine simulacra — utcunque referentes formam corporis humani — ha-

bent, quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus succensis circumventi flamma exanimantur homines. — Gallica consuetudo hominum immolandorum a permultis veteribus scriptoribus affirmatur, cf. Cic. pro Font. XIV, 31; Dionys. Halicarn. I., 38; Lucan. Phars. I., 444; Plutarch. de superstitione p. 171.

Administris ad ea sacrificia Galli druidibus utebantur, qui quasi internuncii et interpretes inter deos et homines erant. Unde druidum nomen derivatum sit, nondum constat; id tantum contendere possumus, nomen neque e lingua Hebraea neque e Graeca venisse. Nam illa vox est celtica neque ut tota lingua ulla alia explicari potest. Guil. Owenus dedit hanc explicationem: Dryw (plurali numero Dryodd sive Derwydden) Druides a rhy: „vorwärts, ansehnlich“ et a radice „rhy“, quae significat conditionem abundantiae; druidae itaque sunt homines divino impetu et inflatu concitati et eruditi atque ob id ipsum principes populi.

Aliam explicationem dedit La Tour d'Auvergne: a celtico „derwydden“, sive „derwyddyn“, quod notat dominum visci quercini, scilicet „der“ = quercus, „wydd“ = viscum et „den“, „dyn“ = vir. Quae derivatio eo fortasse probatur, quod Galli arbores sanctas habuerint; cf. Tacit. Germ. cap. 9 et Plin. Hist. N. XVI, 44: nihil habent Druidae visco et arbore, in qua gignatur, si modo sit robur, sacratius. Jam per se roborum eligunt lucos, nec ulla sacra sine ea conficiunt.

Quod attinet ad disciplinam druidarum, certi gradus internoscebantur; omnes subjecti erant principi, qui summam inter eos habebat auctoritaten lib. VI, 13. Non satis apte Köchlius, Caesar und die Gallier, pag. 21 dicit: an der Spitze steht — beinahe hätte ich gesagt: ein Papst! — Haec dignitas post ejus mortem aut sine ulla creatione in eum druidem transibat, qui illi proximus erat dignitate (hoc mortuo, si qui ex reliquis excellit dignitate succedit), aut si plures erant pares, druidem principem suffragio eligebant, nonnunquam etiam armis de principatu contendere jubebant, quasi deorum responsum petentes. Quotanis ab omnibus druidibus consilia in finibus Carnutum in loco consecrato cogebantur, quod is locus druidibus ex omni Gallia confluentibus commo-

dissimus erat: Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, considunt in loco consecrato lib. VI, 13, 10. — Ad hunc locum ascribit La Fallue, Analyse raisonnée pag. 197: Des recherches nous ont fait connaître que ce sanctuaire doit être fixé sur le Loir, vers Alluyes, canton de Bonneral, où se voient de nombreux monuments gaulois et druidiques et les restes d'un camp romain, probablement établi pour surveiller leurs actes ou pour empêcher leurs assemblées. Disciplina i. e. totum institutum et doctrina druidum, ex Britannia in Galliam translata esse existimabatur; qui accuratiorem scientiam sibi comparare studebant, in Britanniam proficiscebantur.

Druidae non erant societas quaedam monachorum, nam uxorem ducere iis licebat. Nobilis quisque adolescens eorum in numerum excipi poterat: et sua sponte multi in disciplinam conveniunt et a parentibus propinquisque mittuntur lib. VI, 14. Adolescentes non ex plebe, sed ex prima tantum nobilitate ad futura sacerdotia admissos esse, non aperte id quidem Caesar dicit, apparet autem e Mela lib. III, 11: docent multa nobilissimos gentis clam et diu vicenis annis. — Similiter Caesar de tempore discendi dicit: annos nonnulli vicenos in disciplina permanent lib. VI, 14, 3. — Per id tempus adolescentes occupabantur in magno numero versuum ediscendo, quibus omnis copia disciplinae Druidarum comprehensa erat. Eam litteris mandare nefas esse existimabant, quod neque in vulgus disciplinam efferri neque praesidio litterarum diligentiam in perdiscendo remitti volebant: Neque fas esse existimant ea litteris mandare, quum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus Graecis litteris utantur lib. VI, 14, 3. Hoc loco nonnulla de verbis „litteris graecis“ afferre mihi liceat. Hotomannus et Vossius vocem „graecis“ ejiciendam esse putaverunt; sed quum omnes libri vulgatam lectionem exhibeant, Davisio omnino videtur retinenda. Gallis ante Massiliam a Phocaeensibus conditam nullus fuit litterarum usus; quum eas a Massiliensibus acceperint, nihil mirum, fuisse Graecas. Hinc factum est, ut in castris Helvetiorum tabulae repertae sint Graecis litteris confectae lib. I, 29. Non enim ibi Graecum sermonem, sed litteras tantum Graecas intellexerim, nec Gallos ullis aliis tum temporis

usos fuisse, manifestum. Cf. Tac. de Mor. Germ. III: Monumentaque et tumulos quosdam exstare Graecis litteris inscriptis in confinio Germaniae Rhaetiaeque. — Omnes Druidae linguam Graecam non callebant; Divitiacus enim, qui unus fuit ex Druidis, veluti testatur Cic. de Divin. I, 41, interprete opus habuit, ut cum Caesare colloqueretur, qui Graece fuit, peritissimus cf. lib. I, 19: Divitiacum ad se vocari jubet, et cotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliae provinciae, cum eo colloquitur. — Oudendorpius citat ad hunc locum lib. V, 48: hanc (epistolam) Graecis conscriptam litteris mittit, ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Ce motif s'explique difficilement, auctore La Fallue l. l. p. 177, puisque ces mêmes caractères se voyaient sur les médailles celtiques, dans les actes publics des druides et jusque les Helvétiens, qui avaient rédigé en lettres grecques les contrôles de leur armée. Les Gaulois ne possédaient donc pas de caractères particuliers, et, puisque ceux des Grecs leur étaient plus familiers que ceux des Romains, pourquoi César s' en sert-il? Tout s' expliquera si l'on admet ici que les mots „litteris Graecis“ signifient „en langue grecque“, langue que ne parlaient assurément pas les Gaulois.

Sed jam redeamus ad Druidarum disciplinam ipsam, de qua Caesar pauca nobis tradidit. Ante omnia singularis et Pythagorae memoriam nobis afferens est opinio de migratione animarum: in primis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto lib. VI, 14. cf. Pompon. Melam. 3, 2; Lucanum I, 454. Migratio autem, quam Druides statuebant, differt a Pythagorae; nam illorum opinione animae in alia tantum hominum corpora transibant. Itaque omnino quaestio rejicienda est, utrum Celtae a Pythagora an hic ab illis hanc sententiam acceperit. Jam Morus rectissime: Nonne potuit, inquit, eadem sententia pluribus in mentem venire? Qui enim, cetera indocti, credunt, animas non interire, hi, quippe sensibus et adspectabili mundo adsueti, quam proclives erant ad comminiscendum aliquod superstitis animae habitaculum, quam corpore sejunctam vivere vix videntur intelligere posse. Eo-

dem capite Caesar nobis tradit, Druidum disciplinam tripartitam fuisse: de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de Deorum immortalium vi ac potestate. Druides erant igitur veterum Gallorum astrologi, geographi, philosophi et theologi.

His omnibus rebus factum est, ut Druides et apud singulos homines et apud universas civitates magnam potentiam et auctoritatem haberent. Caesar eos appellat alterum genus eorum, qui in aliquo numero atque honore erant. „Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt; et si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de hereditate, si de finibus controversia est, iidem decernunt; praemia poenasque constituunt; si qui aut privatus aut publicus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt.“ Quae ex ea interdictione eveniebant erant gravissima: quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur lib. VI, 13.

Ad druidum officium erat „vergobretum“ creare lib. VII, 33: (Caesar) Convictolitanem, qui per sacerdotes (i. e. per druides) more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit. — Hoc loco alii aliter interpretati sunt verba „intermissis magistratibus.“ Morus assensus est Davisio „intromissis magistratibus“ legenti et addit: „accedere mihi videtur haec caussa, quod Caesar singula singulis opponit et Cotum a fratre, Convictolitanem a sacerdotibus, illum paucis clam convocatis, hunc intromissis magistratibus creatum dicit.“ — Lamberti Bosii conjectura, ab Oudendorpio jam prolata, „intermixtis magistratibus,“ rem eandem exprimit. — Verba „intermissis magistratibus“ Hotomannus sensu neganti intelligit, quum putat, magistratum in ea familia Coti interruptum fuisse: non continuatis in eadem aut persona aut familia, ut in Coto acciderat.“ — Melius interpretantur, ut mihi videtur, qui dicunt, intermittere idem esse, quod germanicum unterlassen, weglassen, omittere, non adhibere; cf. lib. VII, 17: castris ad eam partem oppidi positis, Caesar, quae intermissa a flumine et palude aditum angustum habebat; lib. VII, 23: trabes paribus intermissae

spatiis; lib. I, 27: nocte intermissa; lib. IV, 31: quod obsides dare intermiserant. — Sensus igitur loci nostri ita interpretantibus est, Convictolitanem more civitatis per druides creatum esse, non adhibitis ceteris magistratibus. — Ego quidem assentiar Kranero, qui dicit, „intermissis magistratibus“ esse intelligendum: in Ermangelung von Beamten, indem die zuletzt fungirenden eher abgetreten waren, als eine gültige Wahl der Nachfolger zu Stande gekommen war. Es leiteten in Gallien im Falle des Interregnum die Priester (Druides) die Wahl. — Idem dicit Mommsenius Hist. Rom. III, pag. 223.

Druidibus magna privilegia erant: a bello abesse consuerunt, neque tributa una cum reliquis pendunt; militiae vacationem, omniumque rerum habent immunitatem lib. VI, 14.

Druides igitur in republica maximam habebant potestatem atque potentiam. Summae hujus auctoritatis druides socios habebant equites sive nobiles, summum ordinem hominum a rebus divinis alienorum; cf. lib. VI, 15.

Ordo equitum in duo genera divisus erat, alterum multorum principum, qui veri atque proprii nobiles et in republica administranda potentiores cives erant, omnia dignitatis incrementa non tam origine quam divitiis assecuti, — alterum simplicium equitum, jure ita appellatorum, quum Gallorum exercitus equitibus plurimum valerent. Hi a Caesare inter dum quidem nobiles appellantur, plerumque autem nomine „plebis“ notantur; majore numerus eorum a multitudine populi inferioris paulum differebat. — Hanc unam gratiam potentiamque noverunt, ut plurimos circum se ambactos clientesque habeant. Maxime verbum „ambacti“ explicatione eget, quam alii interpretes aliter dederunt. Verbum est aut germanicum et significat, ut nonnulli interpretes volunt, a „and“ = gegen et „bak“ = Rücken, servum (Knecht), qui in pugna domino „contra tergum“ stat, aut celticum, derivatum ab „ambi“ = circum et „aig“ = agere, significans „circumactum“ i. e. comitem, servum. Tali sensu vox jam apud Ennium poetam reperimus. Secundum priores interpretes cohaeret cum germanico „Amt“, „Ambt“. Etiamnunc in Belgica dicitur opificium „ein ambacht,“ ut opifex „ein ambachter.“ Et ita Otfridus in evangelio dicit lib. I, cap. 25 „ambachten“ pro operari. Willeramus in cantico canticorum: „sie ambachten

themo laibe," i. e. cibum vitae operabantur. — His omnibus clare apparet, vocabulum „ambacht" ab initio, et Ennii et Caesaris temporibus, non tam servum significasse, quam ministrum seu famulum, cujus opera nobilis homo sive eques Gallus Germanusque domi militiaeque usus sit. De his ambactis ita Diodorus lib. V, 29: Ministros ingenuae conditionis secum ducunt, ex pauperioribus delectos, qui redariorum ac satellitum eis operam in pugnis praestant. Caeterum, inquit Montanus, vocabulum „ambacht" etiam eum hominem designat, qui loco seu regioni regundae praeficiebatur, unde ad huc in Flandria aliquot regionum praefecturae „Casselambacht." Apud reliquos Germanos omnes vox ea eodem significatu contracte effertur, „Amt," „Ambt" i. e. officium; quasi „ambet" ab illo „ambaht," Jac. Grimm., Deutsches Wörter buch I, 280 comparat ὀπισθόπους Aeschyli et διάκονος, cujus verbi radix sit ἀγκών. — Diez, Wörterbuch der romanischen Sprachen I, 18, 19 affert „ambasciata, ambassade," quae derivanda putat ab ambactia, Dienstverrichtung, Auftrag. K. A. Hahn, Auswahl aus Ulfilas gothischer Bibelübersetzung pag. 89 vertit andbahts germanice „diener"; Glückius autem, die celtischen Namen bei Caesar, pag. 20 annot. dicit: Das Wort ambactus durch das gothische andbahts zu erklären, beruht auf einer groben Unkunde des Keltischen. Ei assentitur Mommsen. Hist. Rom. III, pag. 222 annot., qui verbum a Celtico derivari mavult, auct. Zeussio, gramm. celt. pag. 761. — Nondum igitur satis constat, unde hoc vocabulum derivandum sit. Res ipsa, conditio ambactorum e loco nostro intelligitur. Ambacti erant iidem, quos Caesar alio loco devotos sive soldurios vocat, cf. lib. III, 22: Adiatunnus, qui summam imperii tenebat, cum sexcentis devotis, quos illi soldurios appellant, quorum haec est conditio, uti omnibus in vita commodis una cum iis fruatur, quorum se amicitiae dediderint, si quid his per vim accidat, aut eundem casum una ferant aut sibi mortem consciscant; neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui eo interfecto, cujus se amicitiae devovisset, mori recusaret. — Verbum „soldurii" J. Grimmius Historia linguae Germanicae I, pag. 134 germanicae originis esse dicit, a radice „sollen" = devinctus, obligatus. Idem Tacitus Germ. cap. 14 de Germanis narrat: in-

fame in omnem vitam, superstitem principe suo ex acie recessisse. Cf. Caes. b. Gall. VII, 40: Litavicus cum clientibus, quibus more Gallorum nefas est etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergoviam profugit.

Equites igitur duos ordines clientium vel comitum circum se habebant, liberos et servos. Hi erant, qui e plebe aut aere alieno aut magnitudine tributorum aut injuria potentiorum premebantur, seque in servitutem dicabant nobilibus. In hos eadem omnia erant jura, quae dominis in servos lib. VI, 13. — Quantam multitudinem singuli principes habuerint, exemplum Orgetorigis demonstrat, qui omnem suam familiam ad hominum milia decem, undique coegit, ad judicium conduxit et per eos, ne causam diceret, se eripuit lib. I, 4. — Nobiles igitur clientium numero freti, magistratibus ipsis resistere et re vera sui juris sententiaeque esse potepoterant. Tali modo fiebat, ut Gallornm civitates et potentia Druidum et potestate equitum valde comminuerentur et divellerentur.

Jam vidimus, Gallicas civitates compositas fuisse ex Druidibus, equitibus, clientibus, plebe, quae paene servorum habebatur loco, quae nihil audebat per se, nulli adhibebatur consilio; restat ut exponamus, quomodo civitates institutae fuerint. Qua in re tenendum est, quod Caesar in Commentariorum initio de Gallis dicit: Hi omnes lingua, institutis legibus inter se differunt. Belgicae et maritimae civitatas ad regiam potestatem magis inclinabant, in ipsa Celtica regnum sublatum erat. Caesar hos Gallorum reges nobis tradit: Catamantaloedes regnum in Sequanis multos annos obtinuerat lib. I, 3. Apud Suessiones fuisse regem nostra memoria Divitiacum; nunc esse regem Galbam dicit lib. II, 4, 13. Tasgetius, cujus majores in Carnutibus regnum obtinuerant, a Caesare in majorum locum restitutus est lib. V, 25. — Commium Caesar Atrebatibus superatis regem constituerat lib. IV, 21. — Ambiorix, rex Eburonum, regnum suum ita describit: sua esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet juris in se multitudo, quam ipse in multitudinem lib. V, 17. — Catuvolcus, rex dimidiae partis Eburonum taxo, cujus magna in Gallia copia est, se exanimavit lib. VI, 31. — Cavarinus apud Treveros et frater ejus Moritasgus apud Senones lib. V, 54. — Teu-

tomatus rex erat Nitiobrigum lib. VI, 31. — Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur lib. VII, 88.

Rem publicam administrandam inter se dividebant principes et senatus et concilium virorum liberorum, qui arma ferre poterant. Senatus Nerviorum erat sexcentorum virorum lib. II, 29. cf. lib. III, 16: omni Venetorum senatu necato. — Senatus in omni civitate summam potestatem habebat, ex omnibus vetustioribus hominibus domorum nobilium constabat, a populo non creatis. Senatus administrabat civitatis res domesticas et externas, terminis autem saepe circumscribebatur potentia et arbitrio plurimorum equitum cf. lib. I, 17: esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privatim plus possint, quam ipsi magistratus. — Lib. I, 18: Ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum. — Princeps senatus, cui nomen erat Vergobreti, antiquitus creari atque regiam potestatem annum obtinere consueverat lib VII, 32. — Legibus Aeduorum iis, qui summum magistratum obtinebant, „non licebat excedere ex finibus," cf. eodem libr. cap. 33. — Vergobretus, qui summo magistratui praeerat, qui creatur annuus et vitae necisque in suos habet potestatem lib. I, 16.

Vox „Vergobretus" ante Zeussium non recte intelligebatur; lingua celtica (hibernica) fear-go-breith est vir ad judicium, inquit Oberlinus, cui assentitur Guil. Humboldtius, Prüfung. der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens, pag. 144. — Sed male sanum est, deducere vocem antiquam ab idiomate recentiore et extraneo. Rectam deductionem dedit Zeussius, gramm. celt. pag. 825 et 1078, quem secutus Glückius in libro laudato pag. 131 dicit: Vergobretus ist vielmehr aus „vergo" (gleich efficax) und „bretus" (gleich judicium) zusammengesetzt und bedeutet judicium exsequens. Mommsen, Hist. Rom. pag. 222 vocem germanice vertit „Rechtwirker".

Singulae civitates saepe societate conjunctae erant, quae vel diutius manebat vel ad commune periculum arcendum fiebat. Illius generis sunt societates civitatum Aremoricarum lib. V., 53: omnes fere Galliae civitates de bello consultabant; lib. I., 11: Ambarri necessarii et consanguinei Aeduorum; lib. VIII, 6: Suessiones qui Remis erant attributi. Alterius

generis foedera commemorantur pluribus commentariorum locis lib. II, 4: quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit; lib. III, 9: Veneti reliquaeque item civitates — bellum parare instituunt; lib. VI., 2: Nervios, Aduatucos, Menapios adjunctis Cisrhenanis omnibus Germanis esse in armis, Senones ad imperatum non venire et cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare, a Treveris Germanos sollicitari; — lib. VII, 32: Labieni cum quatuor legionibus adventu ab hostibus cognito, magnae ex finitimis civitatibus copiae convenerunt; summa imperii traditur Camulogeno Aulerco; — lib. VII, 63: Totius Galliae concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem.

Quum igitur apud veteres Gallos studium in unius populi corpus coalescendi ignorare non possimus, tamen in illo ipso concilio Bibractiano apparet, quae res Caesari facilius reddiderit, Galliam armis subigere atque in ditionem suam redigere. Nam Remi, Lingones, Treveri ab illo concilio aberant; Aedui magno dolore ferebant se dejectos principatu, inviti summae spei adulescentes, Eporedorix et Viridomarus, Vercingetorigi parebant. Hae discordiae, obtrectationes et invidiae a Caesare his verbis describuntur: In Gallia non solum in omnibus civitatibus atque in omnibus pagis partibusque, sed paene etiam in singulis domibus factiones sunt. — Haec eadem ratio est in summa totius Galliae: namque omnes civitates in partes divisae sunt duas lib. VI, 11.

Wie Hellas sich zerrieb, inquit Mommsen Hist. Rom. III, 225, nicht so sehr in dem Kampfe Athens gegen Sparta als in dem inneren Zwist athenischer und lakedaemonischer Factionen in jeder abhängigen Gemeinde, ja in Athen selbst: so hat auch die Rivalität der Arverner und Aeduer mit ihren Wiederholungen in kleinem und immer kleinerem Massstab das Keltenvolk vernichtet.